

XIX. YÜZYIL SONLARINDA SİVAS VİLAYETİNDE AZINLIK VE YABANCI EĞİTİM-ÖĞRETİM KURUMLARI VE FAALİYETLERİ

*Nurettin BİROL**

ÖZET

XIX. yüzyıl sonlarında Sivas vilayeti; Sivas, Amasya, Tokat ve Şark-i Karahisar (Şebinkarahisar) sancaklarından meydana geliyordu. Nüfusu ise bir milyondan fazla idi. Bu nüfusun % 75'i Müslümanlar % 25'i ise Gayr-i Müslimler oluşturuyordu. Gayr-i Müslim nüfusun büyük çoğunluğunu Ermeniler oluşturuyordu. 2. sırada da Rumları görmekteyiz.

XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar, azınlık ve misyonerlerin eğitim-öğretimine merkezi hükümet tarafından herhangi bir müdahalede bulunulmuyordu. Çünkü herhangi bir problem çıkarmıyorlardı. Ancak; yüzyılın son çeyreğinden itibaren, başta A.B.D. ve İngiltere olmak üzere, Ortadoğu'daki hedeflerine ulaşmak için Gayr-i Müslim nüfus arasındaki taraftarlarını çoğaltmak istedi. Bu devletler gayelerine ulaşabilmek için eğitim- öğretim faaliyetlerine ağırlık verdiler. Bilhassa Ermeni terör örgütlerinin kuruluş ve eylemlerine destek verilmesi üzerine Osmanlı Hükümeti yabancı okullara karşı sıkı denetime dayalı sert tedbirler almaya çalıştı.

Çalışmamızda öncelikle Sivas Vilayeti'nde Hristiyan unsurlara eğitim-öğretim alanında verilen haklar ve okulların sayısal dağılımları verilmiştir. Daha sonra da bunların çeşitli isyan ve terör olaylarındaki rollerinin incelenip, Osmanlı Hükümetinin aldığı tedbirler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sivas, Amasya, Tokat, Şark-i Karahisar, Merzifon, Maarif Nizamnamesi, azınlık, okul, Misyoner, Ermeni, Komita.

* Yrd. Doç. Dr., Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi

**MİNORITY AND FOREIGN EDUCATION-TEACHING
INSTITUTIONS AND THEIR ACTIVITIES, IN THE PROVINCE OF
SIVAS AT THE END OF THE 19TH CENTURY**

ABSTRACT

The province of Sivas, at the end of 19th century, was formed from the sanjaks of Sivas, Amasya, Tokat and Şark-i Karahisar (Şebinkarahisar). Its population was more than one million. It was being formed from Muslims 75 % and Non-Moslems 25% of this population. The most of Non-Moslem population was The Armenians. We see The Greeks in the second part.

It wasn't any intervened fort he education-teaching of the minorities and missionaries by the central government until the last quarter of the century, especially U.S.A and England wanded to increase their supporters among The Non-Moslem population to reach their aims in The Middle East. These states gave importance the education-teaching activites to reach their purposes. Especially, The Ottoman Government used effort to take measures hardly as propped the severe control against the foreign schools because of being given support for the foundation and the actions of The Armenian Terror Organizations.

In our study, principally, it was given the numerical dispersion of the rights and schools which were given in the field of the education-teaching for The Christian principles in the Province of Sivas. And then, it was examined the precautions of The Ottoman Government by being investigated the roles of them in the different rebellion and terror events.

Key words: Sivas, Amasya, Şark-i Karahisar, Merzifon, Minority, School, Missionar, Armenian, Committee.

A- GİRİŞ:

1-XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilayeti

XIX. yüzyıl sonlarında Sivas, Anadolu'nun en büyük vilayetlerinden biri olup, kuzeyinde Trabzon, doğusunda Erzurum, güney-doğusunda Mamüratü'l-aziz, güneyinde Halep ve Adana, batısında Ankara, kuzey-batısında Kastamonu vilayetleriyle çevriliydi¹. 1864'te yürürlüğe giren "*İdâre-i Vilayet Nizamnamesi*" ile yeniden teşkilatlandırılan Sivas vilayeti; Sivas, Amasya, Tokat ve

¹ Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-Âlâm* IV, İstanbul 1894-1311, s. 2794; Ali Tevfik, *Memalik-i Osmaniyye Coğrafyası* III, İstanbul 1318, s. 386.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Şark-î Karahisar sancaklarına ayrılmıştı² ve 83.700 km² yüz ölçüme sahipti³.

Sivas Vilayeti'nin idari yönden sancak ve kazaları ile bunların nüfusları XIX. yüzyıl sonlarında Anadolu vilayetleri ile ilgili önemli bilgiler veren Fransız V. Cuinet'e göre şöyleydi :⁴

Sancaklar	Kazalar	Müslüman (Türk)		Ermeni			Rum	Toplam
		Sünni	Şii	Gregoryan	Protestan	Katolik		
Sivas	Sivas	57447	28724	11356	3783	1894	8515	111719
	Koçkiri	27378	13688	7506	2502	1250	5629	57953
	Divriği	24520	12261	5385	1796	900	4045	48907
	Tonus	39056	19529	3114	1038	518	2334	65589
	Gürün	13950	6975	2577	859	429	1932	26722
	Darende	14116	7058	2662	888	443	1996	27162
	Hafik	37349	18674	4330	1443	721	3246	65763
	Yıldızeli	27534	13766	3820	1274	637	2865	49896
	Aziziye	59460	29729	1829	610	304	1371	98303
	Toplam	300.810	150404	42579	14193	7096	31933	547015
Tokat	Tokat	41250	20625	13266	1760	440	5159	82500
	Erbaa	20900	10450	6651	870	316	2613	41800
	Zile	28600	14300	8789	1551	385	3575	57200
	Niksar	10450	5225	3192	559	140	1334	20900
	Toplam	101200	50600	31898	4740	1281	12681	202400

² Besim Darkot, "Sivas" İ.A. X, İstanbul 1971, s. 574.

³ Vital Cuinet, *La Turquie D'asie* I, Paris 1892, s. 613; Ş. Sami, *age.*, s. 2794.

⁴ V. Cuinet, *age.*, s. 614.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Amasya	Amasya	23000	16000	11000	1400	240	3000	63640
	Merzifon	16000	8000	5000	700	120	1200	31020
	Vezirköprü	13000	6500	3000	500	120	1000	24120
	Osmançık	13000	7000	7300	540	120	980	28940
	G.hacıköy	11670	5335	6370	530	112	940	24957
	Ladik	21330	10665	7330	930	160	2000	42415
	Havza	12500	6300	2000	450	110	960	22320
	Mecitözü	12500	6200	2000	450	118	920	22188
	Toplam	132000	66000	44000	5500	1100	11000	259600
Şarkı Karahisar	Ş.Karahisar	6000	3000	3000	1500	300	5000	18800
	Hamidiye	5000	2500	2100	1200	200	3900	14900
	Koyulhisar	4890	2500	1982	1100	168	3852	14492
	Suşehri	4900	2600	2000	1500	170	3751	14921
	Alucra	4880	2230	1964	700	162	3951	13887
	Toplam	25670	12830	11046	6000	1000	20454	77000
Genel Toplam	559680	279834	129523	30433	10477	76068	1086015	

Ayrıca Tokat'ta 400 Yahudi ve 40 yabancı görevli (Amerikalı Misyoner Papaz) ilave edilirse toplam nüfus: 1.086.455 kişidir.⁵

Sivas Vilayeti'nin nüfusu 1304 (1887) Salnamesine göre muhacirlerin bir kısmı hariç, şu şekildedir.⁶

Sancak	Müslüman Erkek	Müslüman Kadın	Gayr-i Müslim Erkek	Gayr-i Müslim Kadın	Toplam Nüfus
Sivas	155 920	143 317	38 135	35 861	373 233
Amasya	87 562	87 697	12 027	12 915	200 201
Tokat	84 454	73 735	12 472	11 090	181 751
Ş. Karahisar	50 944	42 406	16 352	13 378	123 080
Gen. Toplam	378 880	347155	78986	73244	878265

⁵ V. Cuinet, *age.*, s. 618.

⁶ 1304 Sivas Salnamesi. s.142.

Yerli ve yabancı iki kaynağın yukarıdaki verdiği rakamlardan başka nüfus ile ilgili kapsamlı bilgi veren K. Karpat'a göre de Gayr-i Müslimler her yerde azınlıktaydılar⁷.

II- XIX. Yüzyıl Sonlarında Azınlık ve Yabancı Okullara Genel Bakış:

Osmanlı İmparatorluğunda Gayr-i Müslim okullar iki ayrı başlık altında incelenebilir. Bunlardan ilki, Gayr-i Müslim Osmanlı tebaasının tarih boyunca İslam hukuku çerçevesinde devam eden, hoşgörüyü dayalı olarak kurdukları eğitim kurumlarıdır. İkincisi ise XVI. yüzyılda Kanunî S. Süleyman tarafından ilki Fransa kralı II.François'e tanınan kapitülasyonlarla kurulmuş olan "*Ecnebi Misyoner mektepleri*" dir⁸.

Hıristiyan kiliselerin, Hıristiyan olmayan ülkelerde taraftarlarını çoğaltmak için kurdukları teşkilata misyon, bunları idare eden ve faaliyet gösteren din adamlarına da misyoner denilmektedir. Misyonerlerin öncelikle el attıkları faaliyet sahaları; okullar, yabancı dil kursları, hastaneler, dispanserler, yetimhaneler, yayınevleri ve geniş maksatlı yardım teşkilatlarıdır⁹. Bunlar arasında yabancı okulların asıl gayesi, misyonerler vasıtasıyla Müslümanları ya da kendi mezhebinden olmayan Hıristiyanları kendi yanlarına çekebilme idi. Böylece bağımsızlık fikrinin tohumlarını atarak, Osmanlı Devleti'ni politik zaafa düşürüp çöküşünü hızlandırmaya çalışıyorlardı. Yabancı okullar, eğitim açısından yararlı yönleri bulunmakla beraber, eğitimi maske gibi kullanıp, siyasi faaliyetlere programlanmış kurumlardı¹⁰.

Osmanlı Hükümeti; mektep ve müesseselerini kurup geliştirmek hususunda Müslümanları ve azınlıkları serbest bırakmıştı. Azınlıkların mekteplerine ve programlarına asla karışmıyordu. Ancak yabancı okullarda asıl uyanış ve ilerleyiş Tanzimat Fermanı'nın ilânından sonra başlamıştı. Özellikle Ermeniler, fermanın sonra kültür sahasındaki faaliyetlerine hız verdiler¹¹.

⁷ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**. İstanbul. 2003 s. 176- 177, 188, 191-198.

⁸ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi. C.1.** İstanbul 1999. s. 354-355.

⁹ Hidayet Vahapoğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**. İstanbul. 1997. s. 32.

¹⁰ İlkur Polat Haydaroğlu, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar**. Ankara 1990. s. 187.

¹¹ Osman Ergin, **Türk Maarif Tarihi C.II.** İstanbul. 1977. s.726-728-755.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

1839 Tanzimat Fermanı, Amerikan misyoner faaliyetlerinde yeni bir dönemin başlangıcı oldu¹². Kısmen Tanzimat'ın getirdiği atmosfer, büyük ölçüde ise Protestanların kendi kiliselerine kavuşmaları ve Babiâli tarafından ayrı bir millet olarak kabul edilmeleri, Ermenilerin Amerikan Misyoner okullarına olan talebini artırdı¹³. Bu yüzyılda Amerika da diğer büyük devletler gibi, Osmanlı Devleti üzerinde söz sahibi olmak amacıyla, Osmanlı azınlıklarını kullanmayı düşünüyordu. Bu sebeple Ermenileri kendine bağlı bir toplum olarak kabul edip desteklemeye başladı¹⁴.

1856 tarihli Islahat Fermanının getirdiği hükme göre, azınlıklar cemaat olarak okullar açma ve geliştirmeye izinli sayıldılar. Fakat bu okulların öğretim biçimi ve öğretmenlerinin seçimi, Padişah'ın tayin edeceği üyelerden oluşan muhtelit (Yani; azınlıklardan da üyeler bulunan karışık) bir maarif meclisinin nezaret ve teftişi altında bulunacaktı. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Türk olsun olmasın Osmanlı tebaasının ve yabancıların özel okul açmaları konusunu 129. ve 130. maddelerinde düzenlemişti¹⁵. Islahat Fermanında yeniden yapılacak kilise, hastane, okul ve mezarlıklar için ruhsat alınması hükmü bulunmasına rağmen okulların açılışında buna uyulmadığı, bazı hallerde okullar açıldıktan sonra ruhsat istendiği bilinmektedir¹⁶.

Misyoner teşkilatlarınca açılan okullar; Katolik okulları, Protestan okulları ve Ortodoks okulları şeklinde gruplandırılabilirler. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Gayr-i Müslimlerden Katoliklerin hamisi Fransa ve Avusturya, Ortodokslarınki Rusya, Protestanların hamisi ise İngiltere ve Amerika idi¹⁷.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı topraklarındaki yabancı okullarda hızlı bir artış görüldü. Abdulhamid devri Maarif Nazırlarından Ahmet Zühtü Paşa'nın 1894 tarihinde kaleme aldığı "*Osmanlı topraklarındaki Yabancı Okullar*" hakkındaki raporuna göre 427 adet Yabancı okul bulunuyordu. Bunlardan Fransızlara ait olanlarının sayısı 108 idi ve bunlardan bir tanesi de Sivas'ta bulunuyordu. 1901 tarihinde ise bu sayı 259'a çıkmıştı¹⁸. Yani sadece

¹² Uygur Kocabaşoğlu, *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları* İstanbul.1991. s. 71.

¹³ U. Kocabaşoğlu, *age.* s.79.

¹⁴ İ.P. Haydaroğlu. "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*" *Türkler C.14*, Ankara 2002. s. 185.

¹⁵ Yahya Akyüz *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul. 1997. s. 151.

¹⁶ İ.P.Haydaroğlu, *age.* s. 137.

¹⁷ H. Vahapoğlu, *age.* s. 103.

¹⁸ Adnan Şişman, "*Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler*" *Türkler. C.14*, Ankara 2002. s. 175

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Fransızların okullarındaki artış yedi senede yüzde yüz elli civarında olmuştu. Zühtü Paşa'nın raporuna göre; 4.547 tane azınlık okulu vardı. Bunun 498'i ruhsatlı, geriye kalan 4.049'u ise ruhsatsız, idi.¹⁹

Ülkemiz ve Yakın Doğu, çeşitli adlar altında (din adamı, öğretmen, teknisyen, doktor, barış gönüllüsü... vb.) gelen Amerikan misyonerleriyle doldu²⁰. Misyonerler gerek Ermeni Komitalarının kuruluşlarında, gerek isyanların çıkmasında önemli rol oynamaktaydılar. Nitekim isyanların çıkmasından önce veya isyanlardan sonra vilayetlerden Babî'li'ye gelen raporlarda, misyonerlerin faaliyetlerinden geniş şekilde söz ediliyordu²¹. Kısaca Anadolu'daki misyonerler, siyasi ajanların birer haber toplama elemanı gibi hareket ediyorlardı²².

Anadolu'da Misyoner faaliyetler gösteren kuruluşların en önemlileri Amerikalılar tarafından açıldı. Bu işi üstlenen en etkili ve güçlü kuruluş ise 1810'da Boston'da kurulan "*American Board of Commissioners for Foreign Missions*" (ABCFM) isimli misyoner teşkilatı idi²³. Bu örgütün ilk misyonerleri Pleny Fısk ile Levi Persons 1820'de İzmir'e gelerek ilk misyonu kurdular. Bunu diğerleri takip etti. Bu cümleden 1851'de Sivas merkezinde 1852'de de Amasya sancağına bağlı Merzifon kazasında misyoner merkezleri açıldı²⁴.

1860'da Harput'ta yapılan yıllık toplantıda ise Ermenilere yönelik misyoner faaliyetlerinin üç misyon çerçevesinde yürütülmesi kararlaştırıldı. Yüzyılın sonuna kadar bir daha değişmeyecek olan bu bölünmeye göre; kabaca Trabzon'dan Mersin'e çekilecek bir hattın batısında kalan bölge, Batı Türkiye misyonunu oluşturuyordu. Zaman-zaman bazı değişiklikler geçirmekle birlikte, bu misyonun istasyonları 1870'de şunlardı: İstanbul, Merzifon, İzmit, Kayseri, Bursa, Manisa ve Sivas. Merkezi ise İstanbul idi²⁵.

¹⁹ Necmettin Tozlu, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Ankara 1991. s.76,78.

²⁰ N. Tozlu, **age**, s. 72. (Geniş bilgi için bkz. U. Kocabaşoğlu, **age**.)

²¹ Cevdet Küçük, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesi, 1878-1897**, İstanbul 1984. s. 100.

²² **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, XXVII**, İstanbul 1991, s. XXXIV.

²³ U. Kocabaşoğlu, **age**, s. 16-17.

²⁴ Bilal Şimşir, "*Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti*" **Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri**. Sivas 1986. S. 78-79., Ayten Sezer, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**. Ankara 1999. s. 8.

²⁵ (Diğerleri Merkezi Türkiye Misyonu, Merkezi Antep, diğeri de Doğu Türkiye Misyonu, merkezi Harput. U. Kocabaşoğlu, **age**, s. 95. Başlangıçtan 1895 yılına kadar Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Board misyonerlerinin sayısı 540 'tır. Bunun 427'si yani %79'u Anadolu'nun payına düşen sayıdır ve XIX. yüzyılın sonuna kadar

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Artan ihtiyaca bağlı olarak Anadolu'daki her üç misyonda birer ilahiyat okulu örgütlendi²⁶. Bunlar Antep'te "Antep Koleji", Harput'ta "Fırat Koleji" ve Merzifon'da "Anadolu Koleji" Yine 1845'de Amerikalıların 34 misyoneri, 7 okulu ve 135 öğrencisi varken; bu sayı 1900'de 153 misyoner, 425 okul ve 23.040 öğrenciye ulaşmıştı²⁷. 1870–1900 arasını kapsayan 30 yıl içinde Anadolu'daki Amerikan misyoner eğitimi, nicelik ve nitelik olarak bir hayli gelişti ve okul sayısı açısından % 72. Öğrenci sayısı açısından ise % 157'lik bir artış gösterdi²⁸. Daha sonraki yıllarda bu sayı daha da arttı. Amerikan misyonerleri, gündüzlü okullarında 27.000 ve yatılı okullarında 35.000 öğrenciyi okutmaktaydılar²⁹.

B- SİVAS MAARİF MÜDÜRLÜĞÜNDE VE MAARİF MECLİSLERİNDE GAYR-İ MÜSLİMLERİN GÖREVLENDİRİLMESİ

1869'da yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 143. Maddesine göre İstanbul dışındaki vilayetlerde Maarif Müdürünün sorumluluğunda, Müslim ve Gayr-i Müslim üyelerden oluşan Vilayet Maarif Meclislerinin kurulması kararlaştırıldı³⁰.

1881 yılında da Sivas, Erzurum, Mamuretü'l-Aziz, Van ve Edirne vilayetlerinde Maarif Müdürlüğü kuruldu. Ayrıca 1882'de Halil Rıfat Paşa'nın Sivas'a vali olarak tayin edildiği sıralarda Maarif Nezareti'nce kendisine gönderilen bir tezkerede adı geçen vilayetlerle birlikte Sivas'ta da bir "Maarif Meclisi" teşkil edilmesi istenmiştir³¹. Mevcut direktiflere uygun olarak, Rıfat Paşa bu meclisi kurmuş ve 1200 kuruş maaşla bir Maarif Müdürü tayin ettirmiştir³². Aşağıda görüleceği üzere maarif müdürlüklerindeki kadrolara ve komisyonlara sadece Türk ve Müslümanlar değil, durumlarına ve nüfuslarına göre Gayr-i Müslim üyeler de atanmıştı.

Hicri 1302 (1885) tarihli Sivas Vilayet Salnamesinde adı geçen Maarif Daireleri ile ilgili aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

bu sayı 450'yi bulmuştu. **age.** s. 39. Bu teşkilatın Osmanlı ülkesinin çeşitli bölgelerine gönderdiği elemanların dağılımı için bkz. **age.** s. 63-64.)

²⁶ U. Kocabaşoğlu, **age.** s. 173.

²⁷ İ.P. Haydaroğlu, **age.** s. 101.

²⁸ U.Kocabaşoğlu, **age.** s.156.

²⁹ N. Tozlu, **age.** s.76,78.

³⁰ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)** İstanbul. 1991.s.90. Vilayet Maarif Meclislerinin ilki 1872'de Bağdat ve Tuna vilayetlerinde açıldı. **age.** s.92

³¹ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara 1991, s. 39.

³² Nurettin Birol, **Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatları (1827-1901)** XVIII+309 (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Malatya 1999. s.70-71.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

“Sivas’ta beş odalı ve bir salonlu Maarif dairesi bina kılınmıştır³³. Müdürü Saniye rütbeli Atıf Bey, Müfettişi; Müderris Abdülkadir Gılamî Efendi, kâtibi Ömer Efendi idi. Azaları ise; Müslümanlardan, Müderris Hacı Şemseddin Efendi, İhramcızade Mehmet Efendi ve Salise rütbeli Hatibzade Süleyman Efendi, Hıristiyanlardan; Salise rütbeli Şahinyan Agop Efendi ve Manok Efendi³⁴.

Salnamede Sivas’ın diğer sancak ve kazalarındaki maarif idareleri hakkında da bilgi verilmiştir. Bu konuda Salnamede geçen diğer bilgileri aşağıdaki gibi bir tabloya dönüştürmeyi uygun bulduk:

Maarif Meclisleri ve Komisyonları³⁵

<i>Sancak ve Kazalar</i>	<i>Reis (Başkan)</i>	<i>Azalar (Üyeler)</i>	<i>Diğer görevliler</i>
Sivas Merkez	“Reis-i Evvel: Saniye rütbeli Mehmet Ali Efendi, Reis-i Sani: Ermeni Murahhası Bedros Efendi.	Müslümanlardan: Müderris Şemseddin Efendi, Müderris Sıbgatullah Efendi, Müderris Altıparmakzade Hüseyin Efendi ve Hacı Osman Ağa. Hıristiyanlardan; Salise Rütbeli Şahinyan Agop Efendi, Salise rütbeli Kabezeyan Artin Efendi, Patovakyan Nazirat Efendi ve Haverkiyan Nikgos Ağa	
Koçgiri Kazası	Ohannes Ağa.	Müslümanlardan; Hacı Mehmet Efendi, Mustafa Ağa. Hıristiyanlardan; Karabet Ağa, Nikola Ağa	
Aziziye Kazası	Hüseyin Efendi	Mehmet Efendi	
Divriği Kazası	Hasan Tahsin Efendi	Müslümanlardan; Ahmet Ağa, Said Ağa. Hıristiyanlardan; Artin Ağa, Serkez Ağa.	Katip; Ali Bey, Sandık emini; Halil Efendi
Gürün Kazası	Kaymakam (Ahmet Rıfat) Efendi	Müslümanlardan; Süleyman Ağa, Hıristiyanlardan; Agop Ağa	
Tonus Kazası	Aşar memuru (Mehmet Muzaraf) Efendi	Müslümanlardan; Halil Ağa, Ali Efendi. Hıristiyanlardan; Devnek Ağa, Serkez Ağa, Apol Ağa ve Vajabet Ağa	

³³ 1302 Sivas Salnamesi, s.315.

³⁴ 1302 Sivas Salnamesi, s.345.

³⁵ 1302 Sivas Salnamesi, s.346-426

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008

Amasya Sancağı	<i>Hasan Bey</i>	<i>Ahmet Rıza Efendi, Müderris Hacı Nuri Bey, Mikdat Bey, Ermiye Efendi, Agop Efendi, Lazari Efendi</i>	
Merzifon Kazası	<i>Tahir Efendi</i>	<i>Hacı Ali Efendi, Serkez Ağa</i>	<i>Katip ve Ambar emini; Mehmet Emin Efendi</i>
Ladik Kazası	<i>Osman Efendi</i>	<i>Ahmet Nuri Ağa, Hasan Ağa, Abdullah Ağa, Katip; Hilmi Efendi.</i>	
Osmancık Kazası	<i>Mehmet Kamil Efendi</i>	<i>Ahmet Ağa, Hacı Osman Ağa, Ahmet Agâh Efendi</i>	
Köprü Kazası	<i>Hacı Latif Efendi</i>	<i>Hasan Efendi, Abdurrahman Efendi, Agop Ağa</i>	<i>Katip ve Ambar emini; Osman Efendi</i>
Mecitözü Kazası	<i>Derviş Efendi</i>	<i>Osman Efendi, Hasan Efendi, Süleyman Ağa, İsmail Ağa, Yanı Ağa</i>	<i>Kâtip ve Ambar emini: Yorgi Efendi</i>
Tokat Sancağı	<i>Mutasarrıf (Abdülhadi) Paşa</i>	<i>Defteri Hakanî Memuru; Zarifi Efendi, Ahmet Efendi, Salih Efendi, Bekir Efendi, İbrahim Efendi, Hacı Ali Efendi, Hasan Bey, Musa Bey, Şakir Efendi, Ohannes Ağa, Vasil Ağa</i>	<i>Katip ve Sandık Emini: İbrahim Efendi. Ambar Memuru: Hacı Kamil Efendi</i>
Zile Kazası	<i>Aziz Ağa</i>	<i>Abdullah Ağa, Hacı Mehmet Ağa, Hacı Ömer Ağa, Hacı Bekir Ağa</i>	<i>Katip; Ömer Efendi</i>
Erbaa Kazası	<i>Kaymakam (Ali Rıza) Efendi</i>	<i>Abdurrahim Efendi, İbrahim Efendi, Kel Ağa, Agop Ağa</i>	<i>Katip: Abdullah Efendi. Sandık Emini: Kanbolat Efendi</i>
Niksar Kazası	<i>Muti Efendi</i>	<i>Mustafa Efendi, Osman Efendi, Abdurrahim Ağa</i>	<i>Katip: Ahmet Efendi. Sandık Emini: Martebros Ağa</i>
Şark-i Karahisar Sancağı	<i>Rasim Efendi</i>	<i>Yusuf Efendi, Mehmet Ağa, Osman Bey</i>	<i>Kâtip: Serkez Efendi</i>

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

C- SİVAS VİLAYET'İNDEKİ AZINLIK VE YABANCI OKULLAR

I- Sivas Sancağı'ndaki Azınlık ve Yabancı Okullar:

Bu konuda aynı dönemde yazılmış iki kaynağı genelde karşılaştırarak kullandık. Bunlardan ilki V. Cuinet diğeri de vilayet salnameleri. Bu iki kaynaktaki bilgiler bazı rakamsal farklılıklar ve değişik ayrıntılar içermesine rağmen, bu konu ile ilgili en sağlam kaynaklardır.

H. 1302 (1885) Sivas Salnamesi'ne göre Gayr-i Müslim ilköğretim okullarının kazalara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:³⁶

Liva ve Kazalar	Gayr-i Müslim Mektepleri (İlkokul)		
	Mektep Sayısı	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci
Sivas	15	1121	366
Tonus	15	597	12
Hafik	22	220	100
Koçgiri	2	50	7
Yıldızeli	3	265	15
Aziziye	2	56	7
Divriği	14	800	102
Darende	4	120	17
Gürün	3	70	17
Toplam	80	3299	643

Cuinet Müslüman ve Gayr-i Müslim okullarla ilgili karşılaştırmalı olarak bir tablo vermiştir. Bu tablodan Gayr-i Müslim okulları çıkararak ayrı birer tablo haline getirdik. Ancak ileride de görüleceği gibi okul ve öğrenci sayıları ile ilgili olarak verilen rakamlar arasında bazı farklılıklar görülecektir. Cuinet'e göre Gayr-i

³⁶ 1302 Sivas Salnamesi, s. 454-456.

Müslim ilköğretim okulları, öğretmen ve öğrenci dağılımları ise şöyleydi:³⁷

	Cemaatler	İlkokullar					
		Erkek			Kız		
		Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen
SİVAS SANCAĞI	Ermeni Gregoryan	45	4.319	45	23	873	25
	Ermeni Katolik	----	----	----	----	----	----
	Ermeni Protestan	19	689	30	1	37	1
	Rum Ortodoks	15	260	15	---	---	---
	Latin	1	200	3	---	---	---
	TOPLAM	80	5.468	93	24	910	26

Vilayete bağlı sancak, kaza ve nahiyelerde Gregoryan Ermenilerine ait yeterli sayıda okul bulunmaktaydı. Bu okulların yönetimi, mahalli idarelerin her birinin özel meclislerine verilmişti ve iyi yönetilmekteydiler. İlköğretim programları yeterli seviyede idi. Uygulamalı eğitim de yapan bu okullar parasızdı. Ancak bu okullarda eğitim senenin belli mevsimlerinde yoğunluk kazanıyordu. Çünkü Müslümanlar gibi, Gayr-i Müslimler de tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu mevsimde çocuklarını okula göndermek istemiyorlardı³⁸.

Gregoryan Ermeni toplumunun Sivas merkezinde 9 erkek, 3 kız okulu bulunmaktaydı. Bu okulların yıllık toplam masrafı 468 lira idi. Bunun 130 lirası öğrencilerden, geri kalanı ise cemaatin yardım sandığından karşılanmaktaydı. Okulların yönetimini çeşitli Ermeni toplulukları yürütmekteydi. Cuinet bu okulların durumu ve bütçeleri ile ilgili aşağıdaki tabloyu vermektedir:³⁹

³⁷ V. Cuinet, *age.*, s. 621.

³⁸ V. Cuinet, *age.* s. 623.

³⁹ V. Cuinet *age.* s. 668. Adnan Mahiroğulları, *Seyyahların Gözüyle Sivas*. İstanbul 2001, s.135

Okul adı	Eğitim düzeyi	Öğrenci sayısı		Öğretmen	Yıllık Masraf	Öğrenci Katkısı	Hazine Desteği	Yönetim
		Erkek	Kız					
Tarkmantch	Temel	110	-	6	140	-	140	Milli konsey
-	İlk	150	-	3	40	-	40	-
Aramyan	-	200	-	3	40	-	40	Aramyan
Nersessyan	Temel	15	-	4	45	11	34	Nersessyan
Sahagyan	Temel	20	-	3	55	43	12	Sahagyan
Torkhamyan	Temel	80	-	2	27	15	12	Torkham
Purçyan	Temel	60	-	3	50	50	-	Purçyan
Pupenyan	İlk	100	-	2	20	11	9	Pupenyan
Surp-minas	Temel	50	-	1	10	-	10	Surp-Minas
Lusinyan	İlk	-	120	3	25	-	25	Milli-Konsej
Hropsimyan	-	-	60	1	10	-	10	-
Beghekyan	-	-	50	1	6	-	6	Nersesyan
TOPLAM	-	1.020	230	32	468	130	338	-

Cuinet'e Protestan toplumuna ait 8 okulun dağılımı şöyleydi:⁴⁰

Okullar	Öğrenciler	Öğretmenler	Yıllık Masraf
1 temel erkek okulu	34	2	79
1 temel kız okulu	37	3	27
6 ilkokul	360	6	62
TOPLAM	431	11	168

⁴⁰ V.Cuinet, *age.* s. 669. A.Mahiroğulları, *age.* s.135.

Sivas Merkez sancağına bağlı diğer ilçelerle ilgili verilen bilgileri tablolaştırırsak Gayr-i Müslim okulların dağılımı şöyle görülmektedir:⁴¹

Kazalar	Cemaatler	Okul (İlk)	Sayısı	
			Erkek	Kız
Sivas Merkez Sancak	Ermeni (Erkek)	10	1 121	
	Ermeni (Kız)	5	-	366
	Rum Ortodoks	3	58	-
Koçgiri	Ermeni Gregoryan	2	50	7
	Rum Ortodoks	14	200	-
Divriği	Ermeni Gregoryan	14	800	102
	Ermeni Protestan	2	60	-
Tonus	Ermeni Gregoryan	15	597	12
Gürün	Ermeni Gregoryan	3	70	17
	Ermeni Protestan	5	140	-
Darende	Ermeni Gregoryan	4	120	17
	Ermeni Protestan	2	37	-
Hafik	Ermeni Gregoryan	12	220	100
Yıldızeli	Ermeni Gregoryan	3	265	15
Aziziye	Ermeni Gregoryan	2	56	7
TOPLAM		96	3764	643

Yukarıdaki tabloda gösterilen okullardan Koçgiri'deki Rum okullarının, bakımı için yılda 15.000 kuruş ödeniyor ve bu da cemaatin kilise gelirlerinden karşılanıyordu. Yaz mevsiminde çocuklar tarlalarda çalıştıkları için Bu okullara sadece kışın devam edilebiliyordu. Divriği'deki Protestanlara ait iki okuldaki her bir öğretmenin yıllık masrafı 2.500 kuruştur. Gürün kazasındaki 5 Protestan okulunun yıllık masrafları 5.900 kuruştur. Darende'deki iki Protestan okulunun yıllık masrafı ise 2.500 kuruştur⁴².

⁴¹ V.Cuinet, *age*. s.682-701. (Yukarıda da belirttiğimiz gibi baştaki bilgilerle buradaki bilgiler tam örtüşmemektedir.)

⁴² V.Cuinet, *age*. s.684-695.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Katoliklerin Sivas'ta okulu yoktu. Fakat Cizvit papazlar, 200 öğrenciye iyi bir eğitim verdikleri bir ilkokul ile bu eksikliği gidermişlerdi⁴³. Katolik Ermeniler genel olarak çocuklarının eğitimini Cizvit papazlara emanet ediyorlardı⁴⁴. Rum Ortodoks toplumuna gelince; 60 öğrencinin devam ettiği küçük bir okul düzenlemişlerdi. Dikkati çeken husus, burada Yunanca eğitim yapılmasıdır⁴⁵. Protestanlar ise çocuklarının eğitimini New-York American Board (ABCFM) teşkilatının misyonerlerine emanet ediyorlardı. Bu misyoner faaliyetlerinin merkezi ve en önemli eğitim kurumları Merzifon'da kurulmuştu.

Bundan başka Sivas'ta bir de Protestanlık çalışma merkezi teşkil edilmişti. Burada 30'a yakın ilkokulda 700'ün üstünde öğrenci okumaktaydı. Daha sonraları 1880'de Sivas'ta bir normal erkek okul, 1901'de Sivas Birleşik Okulu ve 1912'de de Sivas Öğretmen okulu olmak üzere üç ayrı cinsten eğitim verecek olan önemli merkezler kurdular. Bu okullar kısa zamanda çevrelerinin kültür ve eğitim ocakları haline getirilerek her türlü faaliyetin merkezleri olarak teşkilatlandırıldılar. Bu okulların yapım ve gelişmesinde azınlıkların rolü oldukça önemlidir. Bu destek hem maddî, hem de manevîdir. Mesela; Sivas öğretmen okulu için, o tarihlerde Ermeniler 7.508 dolarlık bir yardım yapmışlardı⁴⁶.

Ermenilere yönelik çalışmaların önemli bir kısmı da, yetim kimsesiz ya da köy çocuklarına yönelik olarak misyonerlerce yürütülen çalışmalarıdır. XIX. yüzyıl başlarında Anadolu'ya gelerek Ermeni Cemaatini teşkilatlandırmaya çalışan H. Stefanos Cenanyan, muhtelif yerlerde açtığı yetimhanelerden birini de Sivas'ta açtı. Bu yoksul çocuklar için, biri Sivas Merkez, diğeri de Aziziye'de olmak üzere iki çalışma enstitüsü kuruldu. Sivas'taki enstitüde 8'i erkek, 4'ü kadın olmak üzere 12 öğretim elemanı bulunuyordu. Cenanyan'ın Amerikalı eşi hariç diğer öğretim elemanlarının hepsi Ermeni idi⁴⁷.

Ermenilerin kanun ve kurallara uygun hareket ederek okul ve kilise açmalarına Devlet-i Âli engel olmuyordu. Ancak yüzyılın son çeyreğinde gelişen olaylar sebebiyle de tedbiri elden bırakmıyordu. Mesela; *“1859 yılında Ermeni cemaati Sivas'taki Sarıseyh mahallesinde mülk bir arazi üzerine, bir kilise ve mektep yapmak için Devlet-i Âli'den izin alırlar. Fakat aynı mahalledeki Rumlarla aralarındaki itilaf sebebiyle inşaata başlayamazlar, aradan yıllar geçer.*

⁴³ V.Cuinet, *age*. s.669.

⁴⁴ V.Cuinet, *age*. s.623.

⁴⁵ V.Cuinet, *age*. s. 669. A.Mahiroğulları, *age*. s.135.

⁴⁶ N. Tozlu, *age*. s.145.

⁴⁷ N. Tozlu, *age*. s.103.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Ermeni olaylarının tehlikeli bir şekilde yayılmaya başladığı 1891 yılında Ermeniler, Patrikhane aracılığı ile Rumlarla olan itilafi hallederek bu inşaatı tekrar yapmak için teşebbüse geçerler. Ermeni Patrikhanesinin uygun görülen talepleri Şura-yı Devlet, sonra da Meclis'te ele alınır. Masraflarının tamamen Cemaatin zenginleri ve diğer yardımlarla yapılacağı, binanın büyüklüğü ve plânları gibi konular görüşülüp kabul edilirken bir hususa dikkat çekilir. Erzurum'da zengin bir Rusyalı tarafından ihtiyacın üzerinde bir büyüklükte inşa edilen ve Zaralı faaliyet yürüten bir mektebin, Anadolu'nun merkezine yani Sivas'a taşınmasının plânlandığı yolundaki istihbarata göre dikkatli olunması tavsiye edilirken, yapılan araştırmada zikir olunan Rusyalının öldüğü ve bu konunun Erzurum'la ilgisinin bulunmadığı anlaşılmış ve gerekli izin 22 Temmuz 1891 tarihinde verilmiştir.⁴⁸ Ancak buna rağmen "8 Eylül 1891 tarihinde Sivas valisi Sururi Paşa'nın izin talebi doğrultusunda inşa edilecek olan kilise ve mektepteki ders programlarının hükümet tarafından denetlenmesi şartı ile tamamlanmasına izin verilir"⁴⁹.

II- Tokat Sancağındaki Azınlık ve Yabancı Okullar

H. 1302 (1885) Sivas Salnamesi'ne göre Tokat Sancağındaki Gayr-i Müslim ilköğretim okullarının kazalara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:⁵⁰

Liva ve Kazalar	Gayr-i Müslim Mektepleri (ilkokul)		
	Mektep sayısı	Erkek öğrenci	Kız öğrenci
Tokat	16	299	82
Niksar	2	20	12
Erbaa	42	355	89
Zile	1	40	30
TOPLAM	61	714	213

⁴⁸ BOA., Y.A.Res. 55/66. (Belgede mektep ve kilisenin plânları çizili olduğu gibi ebatları hakkında da şu bilgi yer alır: Kilise; tülen:32, arzen ve irtifaen17 metre, Mektep; tülen:26, arzen: 13 ve irtifaen 9 metre)

⁴⁹ BOA., Y. Mtv. 54/12.

⁵⁰ 1302 Sivas Salnamesi, s. 454-456.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008

Cuinet'e göre ise Tokat Sancağındaki Gayr-i Müslimlerin ilköğretim okulları, öğretmen ve öğrenci dağılımları şöyleydi:⁵¹

	Cemaatlar	İlkokullar					
		Erkek			Kız		
		Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen
Tokat Sancağı	Ermeni Gregoryan	102	890	102	1	150	3
	Ermeni Katolik	---	---	---	1	50	2
	Ermeni Protestan	1	130	2	---	---	---
	Rum Ortodoks	81	550	81	---	---	---
	Latin	1	130	4	---	---	---
	Yahudi	1	50	2	---	---	---
	TOPLAM	186	1650	191	2	200	5

Gregoryan Ermenilerinin Tokat'ta da önemli okulları vardı. Bu topluluk, okullarının giderlerini cemaatlerinin özel gelirleriyle karşıyorlardı. “*Nationale*” denilen okula 250 öğrenci devam etmekteydi. Nersessian adını taşıyan bir okulda 140 öğrenci okumaktaydı. Bu okulun müdürü M. Leon Mıgırdıçyan, İstanbul Robert Koleji'nde eğitim almış biri olarak buraya yerleşerek iyi bir eğitim vermekteydi. Bu okulda Matematik, fizik, kimya ve botanik öğretimi yapılıyordu. Kız okulu da iyi ve bakımlıydı.

Cizvitlerin Tokat'a gelişlerinden önce de Katolik Ermenilerin bir tane okulu vardı. Cizvitler buradaki 60 öğrenciyi daha iyi bir eğitim almalarını sağlamak için din adamlarına göndermek maksadıyla bu okuldan almışlardı.

Bundan başka Katolik Ermenilerin İstanbul Patrikliği tarafından gönderilmiş “*l'Immaculée Conception (Temiz Anlayış ?)*” grubu Ermenilerinden üç kardeşin yönetiminde bir adet kız okulları vardı. Bu okulda verilen eğitim Türkiye'de genel olarak uygulananın aksine bedava değildi. Çeşitli cemaatlere mensup 50 genç kızın her

⁵¹ V. Cuinet, *age.*, s. 621.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

biri kendi gelirlerine göre okul masraflarını karşılıyorlardı. Özellikle ahlâk eğitiminde, yetişkin rahibeler ahlâkî kuralların yanında resim ve nakış da öğretiyorlardı⁵².

Fransız Cizvitler tarafından masrafları karşılanan bu okullar, hangi dinden olursa olsun tüm milletlerin çocuklarının eğitim almalarına imkân veriyordu. Kendi mezheplerini yaymak için faaliyet gösteren bu okullar zaman-zaman takibata da maruz kalmışlardı. Bunların en önemli okullarından biri 130'dan fazla öğrencinin öğretim gördüğü Tokat'taki Latin okulu idi. Buradaki öğrencilerin dağılımı; 20 Ortodoks Rum, 50 Gregoyan Ermeni ve 60 Katolik Ermeni şeklinde idi. Burada Fransızca, Türkçe ve Ermenice eğitim veriliyordu⁵³.

Cizvitler 10 Ekim 1881'de Tokat'a gelince şehrin güney-batı kısmında Kaş dağının yamacında, önceden satın aldıkları güzel bir arazi üzerine okul inşaatlarını başlatmışlardı. Ancak Gregoryan Ermeniler, bunları kendilerine rakip görerek yöneticilerle işbirliği yapıp Cizvitlere engel olmaya teşebbüs ettiler. Bu sebeple zaman-zaman Osmanlı Hükümeti tarafından çalışmaları engelledi. Sonunda Fransız büyükelçisinin destek ve yardımları sayesinde tüm engeller aşılarak inşaat tamamlandı.

Protestan Ermenilerin, Amerikan Misyonerleri tarafından yönetilen küçük bir okulu dinî eğitime dayanıyor ve burada İngilizce ve Ermenice eğitim veriliyordu⁵⁴. Bundan başka 1880'de Tokat'taki Ermeni Protestan cemaati, kentlerinde bir erkek okulu açılmasını isteyerek, bu okulun niteliği konusunda bazı kararlar alıyorlardı. *"Bu okulun eğitim dili Türkçe ve Ermenice olmalı; Aritmetik, Fizyoloji, Coğrafya, İngilizce, Cebir ve Tarih dersleri mutlaka okutulmalıydı."* Ayrıca cemaat, bu yolda her türlü parasal katkıya hazır olduklarını da bildirmişti⁵⁵. Bunun üzerine kısa bir süre içinde 130 civarında öğrenci ile adı geçen okulun faaliyet geçtiğini görmekteyiz⁵⁶.

Yahudilerin Tokat'ta bir Haham tarafından yönetilen bir okulunda, 50 öğrenci Talmut, okuma yazma ve matematik eğitimi alıyordu.

Ortodoks Rumlar, çocuklarının eğitimi için büyük gayret gösteriyorlardı. Ancak küçük cemaatlerinin kaynakları zayıf olduğu için daha çok çocuklarını Cizvit papazlara emanet ediyorlardı.⁵⁷

⁵² V.Cuinet, *age*, s. 708.

⁵³ V.Cuinet, *age*, s.624.

⁵⁴ V.Cuinet, *age*, s.709.

⁵⁵ U.Kocabaşoğlu, *age*, s. 159,163.

⁵⁶ V.Cuinet, *age*, s.621

⁵⁷ V.Cuinet, *age*, s.710.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

ABD'nin Sivas Konsolosu Jewett, Sivas'ta Ermeni hareketinin nasıl geliştiğini anlatırken şöyle demektedir; "1879 yılında Potakalyan adlı Türk vatandaşı bir Ermeni, Tokat'ta bir okul açtı. Normal eğitim görüntüsü altında, yurtseverlik şarkıları ve millî tarih tartışmaları yoluyla bağımsızlık duygusunu işlemeye başladı. Portakalyan iki yıl sonra Türk Hükümetince sınır dışı edildi.... Portakalyan'ın Tokat'ta ektiği tohumlar yeşerdi ve bölgedeki belli başlı şehirlere yayıldı. Misyoner okullarında ve yabancı ülkelerde gördükleri eğitim de Ermenilerin gözünü açtı ve onları ihtilâlcî fikirleri kolayca kabule hazırladı."⁵⁸

III- Amasya Sancağındaki Azınlık ve Yabancı Okullar:

H. 1302 (1885) Sivas Salnamesi'ne göre Gayr-i Müslim ilköğretim okullarının kazalara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:⁵⁹

Liva ve Kazalar	Gayr-i Müslim Mektepleri (ilkokul)		
	Mektep sayısı	Erkek öğrenci	Kız öğrenci
Amasya	12	628	203
Merzifon	7	480	215
Osmancık	-- ?	-- ?	-- ?
Maden-i Sim	4	97	36
Ladik	18	132	51
Köprü	4	360	328
Havza	24	169	27
Mecitözü	6	18	7
TOPLAM	75	1884	867

⁵⁸ B.Şimşir, *age.* s. 99.

⁵⁹ 1302 Sivas Salnamesi, s. 454-456.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Cuinet'e göre ise Amasya sancağındaki Gayr-i Müslimlerin ilköğretim okulları, öğretmen ve öğrenci dağılımları şöyleydi:⁶⁰

Sancak	Cemaatlar	İlkokullar					
		Erkek			Kız		
		Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen
AMASYA	Ermeni Gregoryan	300	1.000	300	2	180	2
	Ermeni Katolik	1	240	5	---	---	---
	Ermeni Protestan	9	370	10	1	100	2
	Rum Ortodoks	30	310	30	---	---	---
	Latin	2	280	3	---	---	---
	TOPLAM	332	2.200	348	3	280	4

Amasya sancağındaki en önemli okul, Merzifon'daki Amerikan misyonerleri tarafından kurulan Anadolu Koleji idi. Bu okul aynı zamanda XIX. yüzyıl sonlarında Osmanlı topraklarındaki en önemli eğitim kurumlarından biriydi. Yakın tarihimizdeki faaliyetleri derin izler bırakan bu okulu geniş olarak ayrı bir başlıkta incelemeyi uygun bulduk.

Bu adı geçen okuldan başka Amasya'da Gayr-i Müslimlerden en fazla Ermeni Gregoryan okulları, sonra Rum Ortodoks okulları, Ermeni Protestan okulları, Latin ve Katolik Ermeni okulları sıralanıyordu. Cizvitler tarafından kurulmuş Latin okuluna daha çok Katolik Ermeniler rağbet ediyordu. Fakat, Osmanlı topraklarında Cizvit azizlerin kurduğu ya da idare ettiği tüm okullarda olduğu gibi bu okulda da ırk ve topluluk ayırımı yapılmadan öğrenci alınıyordu⁶¹.

Merzifon'da, Protestanlara ait Anadolu Koleji'nden başka, Katoliklerin de bir okulu vardı. Bu okul Fransız azizleri tarafından yönetilmekteydi. Müntesiplerinin sıkıntı çekmiş olmasına rağmen okulda 230 öğrenci vardı. İlkokul seviyesinde eğitim veren bu okulun

⁶⁰ V. Cuinet, *age.*, s. 621.

⁶¹ V. Cuinet, *age.* s. 742.

program ve uygulamaları seviyeli idi. Katoliklerin özellikle bir kız okulu kurmayı arzu ettikleri, fakat o ana kadar bayan öğretmen bulamadıklarından sonuca ulaşamadıkları anlaşılmaktadır. Cuinet, Amasya sancağına bağlı Merzifon'un dışındaki diğer kazaların dağılımını vermemiştir.

Cuinet'e göre Merzifon kazasındaki Gayr-i Müslim okulların dağılımı şöyleydi.⁶²

Okulun türü	Okullar		Öğrenciler	
	Orta	İlk	Erkek	Kız
Ermeni Gregoryan	-----	2	280	90
Ermeni Protestan	-----	2	130	100
Ermeni Protestan	2	----	100	30
Ermeni Katolik	---	1	230	---
TOPLAM	2	5	740	220

Misyonerler Anadolu'nun çeşitli yerlerinde faaliyete geçirdikleri “*Köy Çocukları Yurdu*” adlı bir örgütü Merzifon'da da kurdular. Çevre köylerden toplanan çocuklar, merkez olarak seçilen Merzifon'da eğitilip, köyelerine gönderiliyordu. Bu, misyonerlerin kırsal kesime dönük proje çalışmalarının başlangıcı ve denemeleriydi. Çalışma sahası olarak siyasetten ev toplantılarına kadar hemen-hemen her sahaya el atarak halkın bütününe hitap etmeye çalıştılar. Bu amaçla yabancı devlet adamları, genç kızlar ve kadınlar için ayrı-ayrı cemiyetler kurmuşlardı⁶³.

a- Merzifon Anadolu Koleji

Amerikan misyoner heyeti, en önemli okullarından birini 1859'da Merzifon'da açmaya karar verdi. Ancak resmen açılışı 1886 yılında gerçekleşti⁶⁴.

Sivas Vilayeti'ndeki okullar arasında en kaliteli eğitimi Amerikan misyonerleri tarafından kurulan Merzifon'daki “Anadolu Koleji” veriyordu. Başlangıçta American Board komisyonu

⁶² V. Cuinet, *age.* s. 759-760.

⁶³ N. Tozlu, *age.* s. 67.

⁶⁴ N. Tozlu, *age.* s. 89.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

misyonerlerinden Morsovan tarafından kurulan kurum teoloji semineri diye adlandırılmış fakat halk için hem dini, hem de sosyal hizmetleri yerine getiren bir yer olmuştur. Bu okul 1881 yılından itibaren yüksek okul düzeyine getirilmiştir. Bu kolej her hangi bir millet için kurulmuş olmayıp herkese açıktır. Fakat asıl kaynağını Ermeniler ve Rumlar arasında bulmaktadır⁶⁵.

Yöredeki misyoner eğitimi 1860'lı yılların ortalarında başladı. İstanbul Hasköy'deki yatılı okul, dış dünyanın gözünden uzak ve ulaşılacak kitleye daha yakın olsun diye 1865'de Merzifon'a taşındı. Merzifon'un yanı sıra; Amasya, Tokat, Sivas, Yozgat ve Kayseri'deki orta dereceli misyoner okulların öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere, Merzifon'da bir yüksek okul açılması için Batı Türkiye Misyonu, 1880'de Board'a başvurdu. Bu arada daha sonra Kolej'in ilk müdürü olacak Dr. Charles Chapin Tracy, ileriki yıllarda Kolej'in nüvesini oluşturacak bir liseyi 1883'de eğitime açtı.

Anadolu Koleji 8 Eylül 1886'da kampus binası, sözleşmesi..vs. olmadan kurulmuş ve eğitime başlamıştı⁶⁶. Okul tamamen misyonerler tarafından kuruldu ve idare edildi. 1894'de de okul Massachussetts'le birleştirildi. Böylece Kolej'in idaresi doğrudan doğruya Boston'daki Misyoner heyetine devredilmiş oldu. Onlar da on kişilik bir idare heyeti seçerek Kolej'in idaresini bu heyete bıraktılar. Kolej 1889'da Padişah fermanıyla bir Amerikan Okulu olarak tayin ve tespit edildi. Kolej, fedakâr ve kabiliyetli bir misyoner olan Charles Chapin Tracy tarafından geliştirilmişti.

Kolejde eğitimin ruhu ve temel amacı, Ermeni ve Rumları Hristiyanî bir felsefe ile yetiştirmek, onların varlıklarını Anadolu'da hatırı sayılır bir dereceye ulaştırmaktır⁶⁷.

Anadolu Koleji'nin ilk bakışta göze çarpan bir özelliği, tüm azınlıklara ve Müslümanlara açık olmasıdır. Bu durum okulun kuruluş sözleşmesinde, "*dinsel kanaatleri nedeniyle hiçbir öğrencinin okula kabul edilmesi engellenemez.*" şeklinde idi.

Okulun Merzifon'daki yönetim kurulunda 10 üye yer alıyordu. Bunlardan 5'i Pontus Protestan Birliği, diğer 5'i ise ABCFM'ce kendi misyonerleri arasından atanıyordu.

İlk yıllarda ABCFM, okulu para, bina, araç-gereç ve eleman yönünden yoğun şekilde desteklemişti. Zamanla, yerel katkıların artması ölçüsünde bu destek azalmıştır. Nitekim Kolej'in 1890 yılı

⁶⁵ İ. P. Haydaroglu, *age.*, s. 129.

⁶⁶ U. Kocabaşoglu, *age.* s. 193.

⁶⁷ N. Tozlu, *age.* s. 89-93.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

bütçesi 617,7 Osmanlı Lirası idi. Gelirlerin 272,7 Lirası yani % 44'ü ABCFM'den, yaklaşık % 10'u yerel kaynaklardan, geriye kalan ise öğrencilerden alınan harçlardan sağlanıyordu. Giderlerin ise % 72'si (445 Lira) Öğretim elemanlarının ücretlerine ayrılıyordu⁶⁸.

Amerika'nın Sivas Konsolosu H. M. Jewett⁶⁹ tarafından yazılan bir raporda; "*Türkiye'nin önde gelen eğitim kurumlarının Amerikan okullarının olduğunu, bunların Amerikan hükümeti ve derneklerince desteklenerek açıldıklarını, Türk hükümetinin desteklediği taşra okullarının ise basit bir düzeyde ve yeteneksiz olduğunu belirtmektedir...*" Raporda belirtildiğine göre 1886 yılı sonunda Merzifon'daki Anadolu Koleji'nde 135 öğrenci bulunmaktaydı. Bunun 108'i Ermeni, 27'si de Rum'du. Çevrede "Marsovan Okulu" diye bilinen Kolejin öğrencileri şu şehirlerden gelmişti; "Samsun 37, Sivas 30, Trabzon 20, Kastamonu 6, Ankara 36, Konya 1, İstanbul 3, İznik 1, İzmir 1,"⁷⁰

1888'de ise Anadolu Koleji'nde, hazırlık sınıfları da dâhil 130 öğrenci bulunuyordu. Hazırlık Sınıfları 60, Birinci Sınıf 30, İkinci Sınıf 22, Üçüncü Sınıf 8, Dördüncü Sınıf 10. Bu öğrencilerin geldikleri yöreler itibariyle dağılımları şöyle idi: Sivas 53, Ankara 43, Trabzon 23, Kastamonu 6, Aydın 2, Konya 1, Diyarbakır 1 ve İstanbul 1.

1899'da Koleji'deki öğretim elemanlarının sayısı 15, öğrenci sayısı ise; 191'i Ermeni, 55'i Rum olmak üzere 246 idi⁷¹.

1913'de Koleji'de 32 Öğretim elemanı mevcuttur. Bunların 10'u Amerikalı Misyoner, 11'i Ermeni, 9'u Rum, 1'i İsviçreli ve 1 tanesi de Rus'tu. Aynı yıl Kolejin 425 öğrencisinden 200'ü Rum, 160'ı Ermeni, 40'ı Rus ve sadece 25'i Türk'tü⁷².

⁶⁸ U. Kocabaşoğlu, *age*. s. 194.

⁶⁹ (1886'da açılan Sivas Konsolosluğuna H.M.Jewett konsolos olarak atanmıştı. Bir Amerikan misyonerinin oğlu olan Jewett, fanatik Türk düşmanı bir ailede yetişmiş, çocukluğu Ermeniler arasında geçmiş, Amerikan misyonerlerinin ana merkezlerinin bulunduğu Massachussete eyaletinde öğrenim görmüştü. İ.P. Haydaroğlu, *age*. s. 202.

⁷⁰ İ.P. Haydaroğlu, *age*. s. 135-137.

⁷¹ U.Kocabaşoğlu, *age*. s. 195.

⁷² N. Tozlu, *age*. s.91. U. Kocabaşoğlu, *age*. s. 194.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Kolej’de okutulan derslere gelince; 1890–1891 ders yılında okutulan derslerin dağılımı şöyleydi:

Hazırlık Sınıfları: (3 yıl)	Birinci Sınıf (Freshman):	İkinci Sınıf (Sophomore):	Üçüncü Sınıf (Junior):	Dördüncü Sınıf (Senior):
Aritmetik	Geometri		Ticarî Aritmetik	Felsefe
İngilizce	Fiziki Coğrafya	Trigonometri	Muhasebe	Felsefe Tarihi
Coğrafya ve Haritacılık	İngiliz Klasikleri	Astronomi	Kimya	Ahlâkî Bilimler
Ermenice, Rumca, Türkçe	Retorik	Botanik	Ceza Hukuku	Ekonomi Politik
İngiliz Dili ve Edebiyatı	Edebiyatın İlkeleri	Tarih (Antik)	Kompozisyon	
Edebiyat Tarihi	Ticaret Hukuku	Tarih (Modern)	Fransızca	Uluslar arası Hukuk
Gramer ve Tercüme	Retorik ve Kompozisyon	Mantık		Mineroloji
Fizyoloji	Fransızca	Mecelle		Jeoloji
Cebir		Resmî Yazışma		
Resim-Müzik		Fransızca		
Resmî Yazışma ve Hukuk Dili				

Anadolu Koleji’nde dil öğrenimine büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Üç yıl olan hazırlık sınıflarında İngilizce, Türkçe, Ermenice, Rumca yoğun bir şekilde öğretiliyordu.

Anadolu Koleji ders dışı etkinlikler yönünden de dikkat çekmektedir. Okulda çeşitli müzik ve kültür kulüpleri oluşturulmuştu. Ermeni, Rum, Türk ve Rus öğrenciler kendi kulüplerini kurmuşlar, özellikle kış aylarında bu kulüplerce düzenlenen gecelere ve verilen konserlere yöre halkı da katılmıştır.

Kolejin 10.000 cildi aşkın bir kütüphanesi ve 7.000’den fazla türü içeren bir botanik/zooloji müzesi vardı.

Anadolu Koleji’nin bir başka özelliği de uygulamalara ağırlık vermesiydi. Bu tür uygulamalar, öğrencilerin eğitim masraflarını kendilerinin karşılamasını, kendine güven duygusunun geliştirilmesini, yörede emeğe saygı fikrinin yaygınlaştırılmasını

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

sağlayan uygulamalardı. Bunu aynı zamanda gençlerin pratik, yaratıcı, becerikli ve günlük yaşamda karşılaştıkları sorunları çözmeye dönük bir eğitim sisteminin aracı olarak da değerlendirmek mümkündür. Bu amaçla Kolej bünyesinde marangozhane, mücellithane, terzihane, değirmen, deneme çiftliği vb. küçük işletmeler kurulmuştu. 1899 yılında Kolej'in 70 kadar öğrencisi burada çalışarak okul masraflarının önemli bir kısmını buralardan çıkarıyorlardı⁷³.

Yine Jewett'in raporunda okulla ilgili olarak: "*Kolej müdürü Mr. C. C. Tracy'nin yüksek himayelerinde okul çok büyük gelişme göstermekte, Türk ve Müslüman okullarıyla kıyaslanamayacak derecede, yüksek bilgili eleman mezun etmekte ve yetiştirmektedir. Sivas valisi Sırrı Paşa, okulu son ziyaretlerinde bu okulun bölgedeki en güzel ve en büyük okul olduğunu, diğer şehirlerdeki Türk okullarında Türkçe'nin bu kolejde okutulduğu kadar öğretilmediğini belirtmiştir.*"⁷⁴

b- Merzifon Anadolu Koleji'nin Yıkıcı ve Bölücü Faaliyetleri ve Kapatılması:

Türk devlet adamlarının bile bu kadar övdüğü Kolej yalnızca eğitim ile uğraşan, siyasi faaliyetlerden ve fikirlerden uzak bir kurum değildi⁷⁵. Hınçak faaliyetleri uzun yıllar Merzifon Koleji'nden idare edilmişti⁷⁶. Bu faaliyetlerin merkezi olan Merzifon "*Küçük Ermenistan İhtilal Komitesi Merkezi*" adını taşıyordu. Komitanın reisi Protestan olan Merzifon Anadolu Koleji'ndeki öğretmenler Karebet Tomayan ve Ohannes Kayayan idiler. Bu ikisi ile, bir Protestan vaizi faaliyete geçmek için önce Çorum, Yozgat, Kayseri, Burhaniye, Tonus, Tokat ve Amasya'yı gezerek vaaz şeklinde konferanslar verdiler⁷⁷. Sonuçta Merzifon Koleji, gençleri kamçılıdı. Ermeni ihtilalcilerin ve komitacıların bir bölümü burada yetişti. Yurt dışında kurulan Hınçak ve Taşnak gibi Ermeni örgütleri de yıkıcı çalışmaları için bu kolej ve çevresini seçtiler. Bunun meyveleri çok geçmeden görüldü. Başlangıçta buradaki komitalar, Ermeniler arasındaki devlete sadık insanları sindirmeye başladılar. Osmanlı Hükümeti ise sadık Ermeni vatandaşlarını sürekli koruyup gözetliyordu. Ancak komitalar, Devlete sadık olup bilgi veren Ermenileri, diğerlerine ibret olsun diye öldürmeye başladılar. Devlet ise bunların geride bıraktıkları yetimlere sahip çıkarak kendine hizmet edenleri bir nebze himaye ettiğini

⁷³ U. Kocabaşoğlu, *age*. s. 195-197.

⁷⁴ İ.P. Haydaroğlu, *age*. s. 138-139.

⁷⁵ İ.P. Haydaroğlu, *age*. s. 139.

⁷⁶ H.Vahpoğlu. *age*. s. 21.

⁷⁷ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul. 1987. s. 464-465.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

göstermek istiyordu⁷⁸. Komitalar ise okulu bir üs olarak kullanıp hazırlıklarını tamamladılar. 1893 yılı Ocak ayı başında, hemen-hemen aynı gecede, Amasya, Merzifon, Çorum, Tokat, Yozgat, Ankara, Kayseri ve Diyarbakır şehirleri binalarına ve ayrıca Merzifon Koleji duvarlarına Ermeni İhtilâl bildirimleri yapıştırıldı. Bu bildirimlerle Bütün Orta Anadolu Ermenileri isyana çağırılıyordu. Bu ayaklanma teşebbüsünün arkasında Hınçak Komitesi ve Merzifon Amerikan Koleji vardı. Afişler Merzifon'daki kolejde basılmıştı⁷⁹. Olayların tehlikeli bir şekil aldığı sıralarda Sivas'taki Amerika konsolosu Merzifon'a gitti ve buradaki Anadolu Koleji'nde ikamet ederek Ermenileri cesaretlendirdi. Zira 11 Mart 1893'de Sivas valisi Halil Paşa tarafından Sadarete çekilen telgrafta Müslüman öğrencilerin dövüldükleri ve silahla tehdit edildikleri⁸⁰ ve hatta Ermenilerin haklarını korumak bahanesiyle mahallî idarenin işlerine müdahalede buldukları bildirilmiştir⁸¹. Bu hadiseden kısa bir süre sonra 1.800'e yakın Ermeni tutuklandı⁸². Tutuklananlar arasında Merzifon Amerikan Kolejinde öğretmenlik yapan Tomayan ve Kayayan da vardı. Özellikle bu iki kişi, hareketin ele başları olarak mahkemeye sevk edildiler⁸³. 29 Mart 1893 tarihinde Tomayan ve Kayayan'ın, Kolej yönetiminin tahkikatı sonucunda da suçlu bulunarak okulla ilişkisi kesildi⁸⁴. Görüldüğü gibi Merzifon'daki Amerikan Koleji aynı zamanda Anadolu'daki Ermeni komitalarının önemli merkezlerinden biri idi ve önemli kararlar burada alınıyordu. 15 Mart 1893 tarihinde Ankara'dan saraya gönderilen yazıda “*Merzifon Amerikan Mektebinden Ermeni bir öğrencinin Yozgat Mutasarrıflığına gizlice gönderdiği bir mektupta Komitanın okulda yaptığı bir toplantıda olay çıkarmak ve Avrupa'nın müdahalesini sağlamak maksadıyla Yozgat Protestan Mektebi ve Boğazlıyan Ermeni Kilisesini yakmak ve bir Misyoner katlederek, suçu İslam eşkıyalar yaptı diye ayaklanma çıkarma kararı alındığı ve buna göre tedbir alınması gerektiği*” bildirilmişti.⁸⁵ Merzifon merkezli bütün olaylar Avrupa'daki gazetelerde abartılı bir biçimde aksettiriliyor, hiç alakası yokken Merzifon ahalisi “cani ve acımasız” gösterilerek kamuoyu Müslümanlar aleyhine yönlendiriliyordu⁸⁶. Avrupa'daki olumsuz propagandaların sonucunda oluşabilecek baskıları önleyebilmek ve

⁷⁸ BOA., Y.PRK.UM. 26/62-9

⁷⁹ BOA., Y. Mtv. 74/14; Y.PRK.UM. 26/67-5, B. Şimşir, *agm.* s. 95.

⁸⁰ BOA., A.MKT.MHM. 733/8 (Mahremane-12658)

⁸¹ BOA., Y.PRK.UM. 26/79

⁸² Stafenos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye II.*, İstanbul 1980. s. 388

⁸³ B. Şimşir, *agm.* s. 95.

⁸⁴ BOA., A.MKT.MHM. 733/28 (Mahremane-13402)

⁸⁵ BOA., Y.MTV. 76/46.

⁸⁶ BOA., Y.PRK.UM. 26/67-5

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

karşı atağa geçmek için, II. Abdülhamid pankart asma eylemi yüzünden çeşitli yerlerde tutuklanan Ermeniler için Nisan 1893 tarihinde genel af ilân etti⁸⁷. Ancak komitenin elebaşları ve cinayet işleyenler af kapsamı dışında bırakıldı. Ankara’da yargılanan Tomayan ve Kayayan adlı Ermeniler, hareketin elebaşları olarak 21 Haziran 1893 günü idam cezasına çarptırıldılar. Ancak dış baskılar sonucunda bunlar da serbest bırakılarak İngiltere’ye gitmelerine karar verildi⁸⁸.

Anadolu Umum Müfettişi Ahmet Şakir Paşa, 1896 yılında yaptığı teftişler neticesindeki tespitlerine göre; yabancı okullardan Antep ve Merzifon kolejleri, etki ve eğitim bakımından birinci derecede önemliydi ve memleketin çıkarları açısından bu okulların kapatılması gerektiğini, fakat bu durumda yabancı devletlerin büyük tepkisiyle karşılaşılacağından şimdilik bunun mümkün olamayacağını belirtmiştir⁸⁹.

Merzifon Amerikan Koleji, Samsun ve havalisinde Rumların Pontusçuluk etrafında toplanmasında da büyük pay sahibidir. İlk Pontus cemiyeti, okul desteği ile 1904’de kurulmuştur. İleriki yıllarda da Kolej 1.000’e yakın Rum gencini ihtilâlcı gayelerle yetiştirmiştir. 1908’de “*Müdafaa-i Meşrûta*” adında teşkilat kuran Rumlar, 1910’da “*Pontus*” adlı bir risale yayınlamaya başlamışlardı⁹⁰.

Bütün bunlara rağmen bu okulda eğitim devam ediyordu. Ancak I.Dünya Savaşı devam ederken 10 Mart 1916’da okul binalarına İttihat ve Terakki Hükümetince el konularak Kolejin bir askerî hastaneye dönüştürülmesi üzerine okul kapandı. 1916–1917 yıllarında yörede baş gösteren çiçek ve tifüs salgınları sonucu okul 50’ye yakın öğretmen ve çalışanını yitirdi. Bütün bunlara karşın Anadolu Koleji, 1 Ekim 1919’da 11 öğretim elemanı ve 150 öğrenci (72 Rum, 70 Ermeni, 7 Türk ve 1 Rus) ile yeniden öğrenime açıldı.

1920–1921 ders yılında okulda 218 öğrenci kayıtlı bulunuyordu. Öğretim kadrosuna iki Müslüman Türk (Zeki Ketani ve İsmail Şevket) de katılmıştı. 12 Şubat 1921’de Zeki Ketani’nin bir suikast sonucu katledilmesi, okulu yeniden karıştırdı⁹¹. Bu olaydan sonra emniyet güçlerince okula yapılan bir baskında çok sayıda Pontus ile ilgili armalar ve belgeler ele geçirildi. “*Pontus Cemiyeti*” tarafından bastırılan bir haritaya göre, Pontus Cumhuriyeti, merkezi

⁸⁷ C. Küçük, *age.*, s. 109; Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*. Ankara 1983. s. 140; S. Yerasimos, *a.g.e.*, s. 388.

⁸⁸ B. Şimşir, *agm.* s. 95

⁸⁹ Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)* İstanbul 1993.s. 183.

⁹⁰ A. Şişman, *agm.* s. 177.

⁹¹ U. Kocabaşoğlu, *age.* s. 198.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Samsun olmak üzere, Batum'dan İnebolu'nun batısına kadar olan Karadeniz kıyıları ile Kastamonu, Çankırı, Yozgat, Sivas, Tokat, Amasya, Çorum, Gümüşhane ve kısmen de Erzincan vilayetini içine almaktaydı. Diğer yandan Kolej, Rum ve Ermeni çetelerine her türlü yardımı yapmıştı. Okulun öğretmenleri aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin yıkılması için de çalışmışlardı. Hıristiyanlık için Ermeni ve Rumların çok kan döktüklerini ve bunlardan birçoğunun Müslümanlara karşı mücadelede şehit düştüğünü söyleyen Kolej'in müdürü White, Anadolu'daki Alevileri de Osmanlı Devleti'ne karşı isyana kışkırtmıştır. Dolayısıyla Merzifon Koleji okul niteliğini kaybetmiş, Osmanlı Devleti'ne karşı eli silah tutan Rum ve Ermeni çetelerinin eğitildiği, ihtilalci fikirlerin aşılandığı bir komita merkezi hüviyeti kazanmış ve Pontus hükümeti kurmak için faaliyet gösteren mükemmel ve siyasi bir kulüp olduğu anlaşılmıştır⁹². Bu durum Dâhiliye Vekâletine ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine bildirilir. Bunun üzerine Kolej'in kapatılması için Dâhiliye Vekâleti'nden Amasya Mutasarrıflığına şu emir geçer;

“Amasya Mutasarrıflığına,

Pontus teşkilatıyla alakadar olduğu elde edilen evrak ve vesaikle tahakkuk etmiş olan Amerikan Mektebinin seddedilmesi Heyeti Vekiliye kararı iktizasındandır. Mektep dahilinde mevcut kitap ve vesait-i tedrisiyenin muhafazası için tensip edeceğiniz iki Amerikalı mektepte kalacaktır. Diğer muallimler, sınıfların hükümet tarafından mühürlenmesini müteakip en seri vasıta ile Samsun tarikiyle memleketi terk edecektir.

Dâhiliye Vekâleti

24. 3. 1337

(24 Mart 1921)⁹³

Bu arada, okulun Rum öğretim elamanlarından üçü, ayaklanma hazırlamak suçuyla Ağustos 1921'de idam edildi. Anadolu Koleji'nin serüveni böylece sona erdi. Ancak Kolej Pontus idealine önemli ölçüde hizmet ettiğinden, Rumlar onun ebedî kapanmasına razı olmayarak Yunanistan'a Selanik yakınlarındaki bir yere taşıdılar. Bugün hâlâ söz konusu okul Yunan gençlerini eğitmeye devam etmektedir⁹⁴.

⁹² A. Şişman, *age.* s.177.

⁹³ N. Tozlu, *age.* s.260.

⁹⁴ U. Kocabaşoğlu, *age.* s. 198-199. N. Tozlu, *age.* s. 97. M. Kemal Atatürk, Nutuk'ta “Müstakil bir Pontus hükümeti teşkil etmek emeline” kapılan Rumlardan söz

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

IV- Şark-î Karahisar (Şebinkarahisar) Sancağındaki Gayr-i Müslim Okulları

H. 1302 (1885) Sivas Salnamesi'ne göre Gayr-i Müslim ilköğretim okullarının kazalara göre dağılımı aşağıdaki şekildedir:⁹⁵

Liva ve Kazalar	Gayr-i Müslim Mektepleri (ilkokul)		
	Mektep sayısı	Erkek öğrenci	Kız öğrenci
Karahisar	12	220	79
Alucra	4	128	42
Suşehri	25	1083	176
Koyulhisar	7	65	32
Hamidiye	20	968	320
TOPLAM	68	2464	649

Şark-î Karahisar sancağındaki Gayr-i Müslim okulların dağılımı Cuinet'e göre şöyleydi:⁹⁶

	Cemaatlar	İlkokullar					
		Erkek			Kız		
		Okul	Öğrenci	Öğretmen	Okul	Öğrenci	Öğretmen
Ş.Karahisar Sancağı	Ermeni Gregoryan	500	2.000	500	-	-	-
	Ermeni Katolik	-	-	-	-	-	-
	Ermeni Protestan	3	60	3	-	-	-
	Rum Ortodoks	70	500	80	-	-	-
	Latin	2	300	6	-	-	-
	TOPLAM	575	2860	589	-	-	-

D- YABANCI VE AZINLIK OKULLARININ FAALİYETLERİNİ ENGELLEMeye YÖNELİK TEDBİRLER

ederken "Etnik-i Eteryâ Cemiyeti propagandacıları ve Merzifon müessesatı tarafından manen yetiştirilen" yöredeki "Rum kütlesi"ne de değinir. U.Kocabaşoğlu, **age.** s. 193.

⁹⁵ 1302 Sivas Salnamesi, s. 454-456.

⁹⁶ V. Cuinet, **age.**, s. 621.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Azınlık okullarının denetimi uzun yıllar ihmal edilmiştir. Bu duruma Devlet-i Âli'nin eğitim konusunu öncelikli vazifeler arasında görmeyişinden kaynaklanan bir sorumsuzluk veya bu okulların sayı ve faaliyetler açısından dikkat çekici hâl alana kadar önemsenmeyişi sebep olmuştur denebilir.

Islahat Fermanı ile açılacak yeni kurumların veya yapılacak yeni binaların mülkî esaslar çerçevesinde incelendikten sonra açılmasına izin verileceği esasının getirilmesi, devletin, okulların faaliyetlerinden önce, sayı olarak artışlarını denetleme çabası olarak değerlendirilebiliriz⁹⁷.

Osmanlı Hükümeti yabancı okulları zaman-zaman disiplin altına alma teşebbüslerinde bulunmuştu. 1870'den itibaren yerli ve yabancı Müslim ve Gayr-i Müslim tüm eğitim kurumları disiplin altına alınmak istenmiştir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. Maddesiyle özellikle cemaat ve yabancı okullar hedeflenmiştir. Buna göre, bu tür okulların öğretmenlerinin diplomalarının, Osmanlı Maarif Nezareti'nce onaylanmasını, okutulacak derslerin bir listesinin verilmesini ve ders kitaplarının Nezaret tarafından onaylanmasını öngörüyordu. Ancak bunların pek azına uyulmuştu. Bu masum istekler karşısında Amerikalı misyonerler, faaliyetlerimize set çekiliyor diye epeyce gürültü çıkarmışlardır.

Bu maddenin işlerlik kazanması 1888'de "*Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayr-i Müslim Müfettişliği*"nin kurulması ve başına da Selanik vali muavini Kostantin Paşa'nın getirilmesiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır⁹⁸.

Ancak o tarihlerde Maarif Nazırı olan Zühtü Paşa, bu okulların kitap ve programlarını, öğretmenlerini denetleyemediklerini, okul kapılarının müfettişlerin yüzüne çarpıldığını, yabancıların "*tam bir fırsat ve meydan bulduklarını*" söyler ve böylece Abdülhamit döneminde yabancı devletlerin ne ölçüde devletin iç işlerine karışıp sözlerini geçirdiğini itiraf etmekte ve devletin acınacak halini dile getirmektedir. 1845'de Amerikalıların 34 misyoneri, 7 okulu ve 135 öğrencisi varken; bu sayı 1900'de, yani 55 sene sonra 153 misyoner, 425 okul ve 23.040 öğrenciye ulaşmıştı⁹⁹. 1870–1900 arasını kapsayan 30 yıl içinde Anadolu'daki Amerikan okul sayısı % 72. Öğrenci sayısı ise % 157'lik bir artış göstermişti¹⁰⁰.

⁹⁷ H. Vahapoğlu, *age.*, s. 101.

⁹⁸ B.O.A. *Osmanlı Belgelerinde Ermeniler. C.XIX.* s. LXX.

⁹⁹ İ.P. Haydaroğlu, *age.* s. 101.

¹⁰⁰ U.Kocabaşoğlu, *age.* s.156.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

23 Mart 1893'de Sivas Valiliğinden Sadarete gönderilen yazıda; Ermeni çocuklarının Protestan ve Cizvit okullarına devamının mahzurlarından bahsederek şöyle bir teklifte bulunulmuştu: *“Buradaki öğretmenlerin öğrencilerden ücret talep etmedikleri gibi, bedava kitap, kırtasiye, elbise ve para verdiklerinden fakir çocuklar buralara gönderiliyor. Burada belirli bir süre eğitildikten sonra da Amerika başta olmak üzere ecnebî devletlere gönderilmektedir. Böylece bunlar zararlı fikirlerle donatılmaktadır. Buna mani olabilmek için; Sivas Ermeni mekteplerine aylık 3 000 kuruş tahsis olunursa çocukların terbiyesini ecnebilerin kontrolünden kurtarılabilir.”*¹⁰¹ Başka bir teklifte ise; *“Yapılan araştırmalar ve tahkikatlar sonucunda Ermeni fesadının kaynağı, Protestan ve Cizvit mektepleridir. Yayılmasına ise Osmanlı memurlarının kusurları ve müsamahaları sebep olmaktadır. Bundan dolayı; İş bu mektepler hakkında Maarif Nizamnamesinin gerektirdiği teftişin mutlaka hakkıyla yapılması gerekmektedir. Daha önce yapılan teklif gereğince; hafiyeler marifetiyle, olayın cereyanında elebaşlarının kimler olduğunun tespiti istenmiş ise de, istenilen sonuç alınamamıştır. Ermenilerin yoğun olduğu yerlerde istikamet ve ehliyetine güvenilmeyen memurların hemen azledilip yerlerine güvenilir memurlar tayin edilmelidir.”*¹⁰² Mehmet Ali Bin Abdullah Selim'in Hükümete sunduğu layihâda ise; *“...Bu sıralarda yabancıların kontrolündeki misyoner okulların, mahallî idareciler tarafından teftiş ve denetimleri yapılamamaktadır. Bu sebeple yurtdışından getirdikleri ve kendi matbaalarında bastıkları zararlı yayınlara Ermeniler rağbet ettikleri gibi, buralardaki öğretmen kılığındaki komitacılarında tesirlerinde kalyorlardı. Bunları önleyebilmek için, Maarif Nizamnamesinin teftiş ile ilgili hükümleri uygulanmalı ve bu gibi faaliyetleri önleyecek yeni hükümler konmalı ve böylece isteyen istediği yerde istediği gibi faaliyet gösterecek okul açmasının önüne geçilmelidir. Bu okulların teftişinde de Ermenice bilen müfettişlerin görevlendirilmesine dikkat edilmeli ve bu teftiş işi ciddiye alınmalıdır.”*¹⁰³

1893 yılındaki Merzifon merkezli olayların bastırılmasından sonra Sivas vilayetinin yaptığı tahkikat sonucunda, buradaki okulun Ermeni çocuklarını hükümet aleyhine yetiştirdikleri tespit edilmişti. 1893 olaylarındaki bildirilerin de okulun matbaasında basılmış olmasından dolayı bu okula ve bu okulun etkisi altında bulunan

¹⁰¹ BOA., Y. MTV. 76/25

¹⁰² BOA., Y. PRK. DH. 8/6

¹⁰³ BOA., Y.PRK. 31/83. H.Bulut, N.Birol “XIX.Yüzyılın Sonlarında Sivas Vilayetinde Ermenilerin Faaliyetleri ve Alınması Düşünülen Tedbirler ve Mehmet Ali Bin Abdullah Selim'in Layihası” **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**. C.8, S.1 Erzincan. 2006. s.1-11

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

yerlerde gerekli tedbirler alınması için devrin Dâhiliye Nazırı Halil Rıfat Paşa tarafından hükümete önerilerek aşağıdaki kararların alınması sağlandı. Bu kararların bazıları şunlardır:

“1. Ankara, Sivas, Van, Bitlis, Erzurum, Mamuretü’l-Aziz, Trabzon, Adana ve Halep Vilayetlerinde bulunan valiler, mutasarrıflar, memurlar ve müstahdemler içerisinde yetersiz ve emniyetsiz olanların değiştirilmesi ve dirayetli idarecilerin tayini, ayrıca Protestan mektepleri bulunan kazalarda istihdam olunacak kaymakamların İngilizce veya Fransızca bilenlerden seçilmesi ve sürekli teftiş yapacak ikişer müfettişin adı geçen vilayetlere tayin edilmesi.

2. Ermeni komite üyelerinin Yunanistan, Amerika, İngiltere ve Kafkasya bölgesi gibi ecnebi memleketlerdeki komitelerle kimler vasıtasıyla ne şekilde haberleştiklerinin, bunların kimler olduğunun belirlenmesi için sefarethanelere bağlı memurlar tarafından tâkip ve tespit edilmeleri; bunun için de emniyetli olmayan memurların derhal değiştirilmeleri.

3. Çeşitli silâh ve patlayıcı maddeler ile zararlı fikirler içeren gazete, dergi ve kitapların ülkeye girişine mâni olmak için gümrük kapılarını ıslah etmek, buraları zaptiyelerle güçlendirmek ve ecnebî postalarının lağv edilmesi çarelerini araştırmak.

4. Pasaport memurlarının vazifelerinin gerektirdiği şekilde dikkatli olmaları ve bu yolda suiistimali görülenlerin derhal azli ve haklarında kanunî muamelenin yapılması.

5. Vilayetlerde görülen ihtiyaca binaen yirmişer seyyar polislin istihdam edilmesi.

6. bir yerde muhtelif silahların bulunduğu ihbar edildiğinde kanun dairesinde arama yapılması ve bu yer ecnebilere ait bir mahal ise bunların protestolarına fırsat vermeyecek bir titizliğin gösterilmesi.

7. Özel yabancı okullar hakkında Maarif Nizamnamesi’nin teftişe ait hükümleri yetersiz olduğundan, Hariciye ve Maarif Nezaretleri’nce bu babda yeni bir nizamname lâyihasının sefaretlerin muvafakatları ile hazırlanarak icraya konması

8. Ruhsatlı veya ruhsatsız açılmış olan özel okulların teftişi, Der saadette Maarif Nezareti’ne ve taşrada maarif idarelerine ait ise de dahilî durumun özelliklerinden dolayı daha iyi haber alabilmek için valiler tarafından özel yetmiş dil bilen hafiyeleer istihdam edilmesi.

9. Vilayetlerde istihdam edilecek kaymakamların mahallî dillere vâkıf olmaları için Mekteb-i Mülkiye-i Şahane öğrencilerinin

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008

üç kısma ayrılarak her bir kısmının şifâhen meramını anlatacak kadar Arap, Rum ve Ermeni dillerinden birinin tahsiline mecbur tutulması (Daha sonra buna Bulgarca da ilave edildi).

10. Bir takım zararlı yayınların basımına meydan vermemek için *Der saadet'te ve taşralarda ruhsatsız açılmış olan matbaaların ruhsatlı hale getirilmesi suretiyle teftiş edilmelerinin sağlanması gerekli olduğundan, hazırlanmış olan Matbaalar Nizâm-nâmesi'nin bir an evvel uygulamaya konması kararlaştırılmıştır*¹⁰⁴.

Merzifon Amerikan Kolejli ve benzeri yabancı okullardaki bölücü, yıkıcı faaliyetlerde özellikle İngiliz ve Amerikan misyonerlerinin, komitacılarla yaptıkları işbirliği ve her türlü maddî ve manevî yardımları etkili olmaktadır. Bu tür faaliyetleri önlemeye yönelik bir tedbir olarak 22 Mart 1896 tarihinde isimleri tespit edilenlerin yurt dışına çıkarılmalarına karar verildi¹⁰⁵. Ancak bu tedbirlerle de mesele bir çözüme kavuşturamadı.

Anadolu Islahatı Umum Müfettişi Şâkir Paşa da misyonerlerin faaliyetlerine dikkat çekmesi üzerine II. Abdülhamid, Müslüman çocuklarının, dinlerini terk etmeleri ve milli terbiyelerini kaybetmeleri tehlikesi sebebiyle, misyonerler ve diğer ecnebiler tarafından kurulan okullara devam etmelerine meydan verilmemesini, Anadolu'da ruhsatlı veya ruhsatsız açılan okulların sayılarının tespitini ve ayrıca bu maksatla, lâzım gelen tedbirlerin alınması için gereken yerlere kesin emirlerin verilmesini, lüzumlu görerek başvurulmuş çözümlerin ve yapılan uygulamaların da sonuçlarının bildirilmesini Şâkir Paşa'dan istedi¹⁰⁶.

1898'de Şâkir Paşa'nın Amasya'dan Padişah'a gönderdiği lâyhada Anadolu'da yabancı okulların zararlı eylemlerini çok iyi gözlemiş ve bunları raporunda yazmıştır. Bunların zararlarına ve azınlıkların da okulları kanalıyla ülkenin ticaret ve sanayisini tümüyle ellerine geçirme tehlikesine karşı Şâkir Paşa, ya bu okulların tamamen kapatılmasını, veya hiç değilse hükümetçe sıkı bir denetime tâbi tutulmalarını ve bu önlemlerin yanında Doğu Anadolu'da "Türk Sanat Okulları" açılmasını tavsiye ediyordu. Paşa yabancı okulları kapatmanın büyük siyasi problemler doğuracağı şüphesiz olduğu için bu yolun tutulamayacağını, bu nedenle ikinci yolun seçilmesi gerektiğini söylüyordu. Ona göre önce Erzurum ve Amasya'da "Medrese-i Sanayi adıyla iki mükemmel mektep" tesis edilmesi,

¹⁰⁴ BOA., İ. Dh. 1310-Ş/42. N.Birol, *age.* s. 145-147.

¹⁰⁵ BOA., Y.A.Res. 78/54-1,2; İ.Dh. 1313.L/48

¹⁰⁶ A. Karaca, *age.*, s. 73-74.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

bunların faydası görülünce Harput ve Kilis'te daha sonra da Anadolu'nun öteki merkezlerinde benzer açılmasının son derece iyi bir teşebbüs olacağı görüşünde idi. Ayrıca erkek ve kız çocuklar için ayrı-ayrı açılacak bu okullarda, onlara biraz Osmanlıca, biraz Hesap, Coğrafya ve dinî bilgiler öğretilecek, fakat asıl amaç, çocuklara gerekli bir takım hünerler ve küçük sanatlar öğretmek olacaktı¹⁰⁷.

Haziran 1899'da ise yabancıların zararlı faaliyetlerine en fazla maruz kalan ve içlerinde Sivas'ın da bulunduğu vilayetlerde bazı tedbirlere başvurulmuştu. Özellikle buradaki Maarif müdürlerinin vazifelerini hakkıyla yerine getiremedikleri (Muktedir olamadıkları) anlaşıldığından azınlık ve yabancı okulların lâıyıkıyla teftiş edilemedikleri görülmüş, bunun üzerine bu Maarif Müdürlerinin yanına Mülkiye ve Sultanî mekteplerinden mezun ve yabancı dil bilen müfettiş ve bunlara yardımcı olacak kudretli elemanlar verilmesi kararlaştırıldı. Yine aynı belgede yabancı okullara olan rağbetin günden güne artması sebebiyle içlerinde Sivas'ın da bulunduğu 13 vilayette yeni İptidaî ve Rüşti mekteplerin açılması, Müslim ve Gayr-i Müslim öğrencilerin bedava ve mecburen devam etmeleri ve ayrıca muntazam eğitim veren yabancı ve azınlık okullarının programları incelenerek lüzum görülen ulûm ve fûnûn Türkçe okutulması ve tahsil müddetinin 6-7 sene olması, sadece yabancı ve azınlıkların din derslerini kendi hocaları tarafından verilmesi, ayrıca bu uygulamanın iyi netice vermesi halinde yaygınlaştırılması plânlanmıştı¹⁰⁸. Ancak daha sonraki gelişmelere baktığımızda diğerleri gibi bu kararların da kağıt üzerinde kaldığını görmekteyiz.

E- SONUÇ

Vilayetteki gayr-i Müslim okullarının sayısı ve öğrenci mevcutları, azınlıklara tartışılmaz bir eğitim hürriyeti verdiğinin açık bir göstergesidir. Bu okullar kendi dillerinde eğitim yapabildikleri gibi, devlet hazinesinden de belirli bir oranda maddi destek görmüşlerdir.

Sivas'taki Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin nüfus, okul ve öğrenci sayılarını en fazla kullandığımız biri yerli, diğeri yabancı kaynağa göre (Misyoner okulları hariç) İlköğretim yönünden karşılaştıracak olursak şöyle bir tablo ile karşılaşırız:

Cuinet'e göre yüzyılın son çeyreğinde Sivas'ın Müslüman nüfusu: 839 514, Gayr-i Müslim nüfus ise: 246 501 olmak üzere

¹⁰⁷ Y.Akyüz, *age.* s.212.

¹⁰⁸ B.O.A. Y.A.Res. 101/39-3

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

toplam nüfus: 1 086 015 kişidir¹⁰⁹. Yani, nüfusun %77.3'ü Müslüman, %22.7'si de Gayr-i Müslim'dir. Müslüman erkeklere ait 2 201 ilköğretim okulunda 32 062 öğrenci, Kızlara ait 123 okulda 4 930 öğrenci olmak üzere toplam; 2 324 okulda 36 992 öğrenci öğretim görmekteydi¹¹⁰. Gayr-i Müslim erkeklere ait 1 173 ilkokulda 12 178 öğrenci, Kızlara ait 29 ilköğretimde 1 390 olmak üzere toplam; 1 202 okulda 13 568 öğrenci öğrenim görüyordu¹¹¹. Buna göre; Müslüman nüfusun %4,4'ü Gayr-i Müslim nüfusun %5,5'i ilköğretimde öğrenim görüyordu.

Salnameye göre ise Müslüman nüfus: 726 035, Gayr-i Müslim nüfus:152 230 olmak üzere toplam 878 265 kişidir. Buna göre de nüfusun %82,66'sı Müslüman, %17,34'ü Gayr-i Müslim'di ve Müslümanlara ait 1465 sıbyan mektebinde 31 860'ı erkek, 10 748'i kız olmak üzere toplam 42 608 öğrenci öğrenim görüyordu. Gayr-i Müslimlerin ise 284 ilköğretim okulunda 8 361'i erkek, 2 372'si kız olmak üzere toplam 10 733 öğrenci öğrenim görüyordu¹¹². Buna göre; Müslüman nüfusun %5,8'ü Gayr-i Müslim nüfusun %7,05'i ilköğretimde öğrenim görüyordu.

Salname ile Cuinet'in verdiği rakamlar arasında özellikle okul sayılarında dikkate değer ciddi bir fark görülmektedir. Bu farklı rakamlardan Cuinet'i daha gerçekçi bulmak zorundayız. Zira; Düyun-u Umumiye'nin bir elemanı olarak gönderilen bu adamın asıl görevlerinden biri de Gayr-i Müslimlerin durumlarını titizlikle inceleyerek, hükümetinin Türkiye üzerinde oynayacağı oyunlara sağlam ve doğru malzeme götürmekti.

Yukarıdaki iki kaynaktan yaptığımız karşılaştırmada, Gayr-i Müslim azınlıklara ait okulların oranı Müslümanlarınkine göre fazla görülmektedir. XIX. yüzyıl, eğitim tarihimizde önemli kararların alındığı ve yatırımların yapıldığı bir yüzyıl olarak tarihe geçmiştir. Ancak, asıl önemli olan, misyonerlerin açmış oldukları okullar ve bunların eğitim ve eğitim dışı faaliyetleridir. Anadolu'da ve incelediğimiz Sivas Vilayeti'nde ilköğretim ve üzerindeki Müslümanlara ait okulların sayısı, misyoner okullarda görülen ilerlemeler, başarılı eğitim çalışmaları ve zararlı faaliyetleri görüldükten sonra, bilhassa II. Abdülhamit döneminde yaygınlaşmaya başlamıştır. Yukarıda da bahsedildiği gibi yüzyılın sonlarında Sivas

¹⁰⁹ V. Cuinet, *age.*, s. 614.

¹¹⁰ N. Birol, "XIX.yüzyıl Sonlarında Sivas Vilayeti'nde Müslüman Eğitim Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri" *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. S.24 Erzurum. 2004. s.209-232

¹¹¹ V. Cuinet, *age.*, s. 621.

¹¹² **1302 Sivas Salnamesi**, s. 454-456.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

valisi Sırrı Paşa'nın da itiraf ettiği gibi, hiçbir Müslüman okulu Merzifon Anadolu Koleji ile mukayese bile edilemiyordu. Kısaca misyonerlerin kendi amaçlarına hizmet edecek yandaşlarını artırmak için yaptığı çalışmalar ve kaliteli eğitim-öğretim kurumları açmaları her ne kadar çeşitli isyanlara, karışıklıklara ve acılara sebep olmuş ise de, bir yönü ile de Anadolu Türk ve Müslüman halkın bunları örnek alarak yeni eğitim-öğretim müesseselerine kavuşmalarına da vesile olmuştur. Yakın tarihimizdeki en kaliteli eğitim kurumları olan "Anadolu Kolejleri" de adlarını bu misyonerlerin açmış oldukları okullardan almış olmaları ve programlarının taklit edilmesi, modern eğitim açısından faydalı neticeler vermiştir diyebiliriz.

KAYNAKÇA

I-BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ VESİKALARI

BOA., (Osmanlı Belgelerinde Ermeniler), C.XIX.- C.XXVII, İstanbul 1991

BOA., Y.A.Res. 55/66. - Y.A.Res. 78/54-1,2 - Y.A.Res. 101/39-3

BOA., Y. Mtv. 54/12.- Y. Mtv. 74/14; - Y.Mtv. 76/46.- Y. Mtv. 76/25

BOA., Y.PRK.UM. 26/62-9 - Y.PRK.UM. 26/67-5 - Y.PRK.UM. 26/79

BOA., A.MKT.MHM. 733/8 (Mahremane-12658) - A.MKT.MHM. 733/28 (Mahremane-13402)

BOA., Y. PRK. DH. 8/6

BOA., Y.PRK. 31/83.

BOA., İ. Dh. 1310-Ş/42. - İ.Dh. 1313.L/48

II-SALNAMELER

1302 Sivas Salnamesi

1304 Sivas Salnamesi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

III-YAYIMLANMIŞ ESERLER VE MAKALELER

- AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**. İstanbul. 1997.
- ALİ TEVFİK, **Memalik-i Osmaniye Coğrafyası III**, İstanbul 1318,
- BİROL, Nurettin, **Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatları (1827-1901)** XVIII+309 (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Malatya 1999.
- BİROL, Nurettin, “*XIX.yüzyıl Sonlarında Sivas Vilayeti’nde Müslüman Eğitim Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri*” **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**. S.24 Erzurum. 2004.
- BULUT, Hüseyin- BİROL, N. “*XIX.Yüzyılın Sonlarında Sivas Vilayetinde Ermenilerin Faaliyetleri ve Alınması Düşünülen Tedbirler ve Mehmet Ali Bin Abdullah Selim’in Layihası*” **Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi**. C.8, S. 1 Erzincan. 2006.
- CUİNET, Vital, **La Turquie D’asie I**, Paris 1892,
- DARKOT, Besim, “*Sivas*”**İ.A. X**, İstanbul 1971,
- ERGİN, Osman, **Türk Maarif Tarihi C.II**. İstanbul. 1977.
- GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**. Ankara 1983.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar**. Ankara 1990.
- HAYDAROĞLU, İlknur Polat, “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Yabancı Okullar*”**Türkler C.14**, Ankara 2002.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, **Osmanlı Medeniyeti Tarihi. C.1**. İstanbul 1999.
- KARACA, Ali, **Anadolu Islahatı ve Ahmet Şâkir Paşa (1838-1899)** İstanbul 1993
- KARPAT, Kemal H. **Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**. İstanbul. 2003
- KOCABAŞOĞLU, Uygur, **Kendi Belgeleriyle Anadolu’daki Amerika 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğundaki Amerikan Misyoner Okulları** İstanbul.1991.
- KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1773-1923)** İstanbul. 1991
- KODAMAN, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Ankara 1991
- KÜÇÜK, Cevdet, **Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesi,1878-1897**, İstanbul 1984

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

-
- SEZER, Ayten, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**. Ankara 1999.
- ŞEMSEDDİN SAMİ, **Kâmusu'l-Âlâm IV**, İstanbul 1894-1311,
- ŞİMŞİR, Bilal, “*Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti*” **Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri**. Sivas 1986. S. 78-79.,
- ŞİŞMAN, Adnan, “*Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler*” **Türkler. C.14**, Ankara 2002.
- TOZLU, Necmettin, **Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar**, Ankara 1991.
- URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**. İstanbul. 1987.
- VAHAPOĞLU, Hidayet, **Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar**. İstanbul. 1997.
- YERASİMOS, Stafenos, **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye II.**, İstanbul 1980